

337. — Оп. 1. — Спр. 5759. 19. ЦДАВО України. — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 5762. 20. ЦДАВО України. — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 6265. 21. ЦДАВО України. — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 7632. 22. ЦДАВО України. — Ф. 423. — Оп. 4. — Спр. 342. 23. ЦДАВО України. — Ф. 539. — Оп. 5. — Спр. 424. 24. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2625. 25. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2755. 26. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2770. 27. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2778. 28. *Экономический вестник*. — 1928. — 12 января.

М.Ф. Крушинський

Черкаський державний університет ім. Б. Хмельницького,
кафедра новітньої історії

ДЕПОРТАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ГЕНОЦИДУ ПІД ЧАС КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

© Крушинський М.Ф., 2003

Розглянуті депортації під час колективізації як засіб геноциду. На основі документів висвітлено “керівну” роль партії та каральних органів. Зроблена спроба дослідити морально-етичний аспект проблеми.

Українською катастрофою ХХ століття, котру за підступністю і цинізмом творення можна порівняти з винищенням європейцями корінного населення Америки і яка за соціально-демографічними наслідками “випереджає” жертви єврейського Холокосту, стала політика колективізації в 20-х—30-х роках. Терор колективізацією, запроваджений сталінським тоталітарним режимом в Україні, на Кубані, півночі Казахстану, тобто на територіях, де масово проживали етнічні українці, заподіяв смерть мільйонам хліборобів. Тепер, коли історики мають доступ до архівних джерел, на яких упродовж десятиліть стояв гриф “таємно”, стає очевидним: від голоду, масових репресій і депортацій ми втратили значно більше, ніж за роки Першої світової та громадянської воєн загалом.

В Україні, якщо детально проаналізувати соціально-економічні та політичні причини колективізації, було вчинено акт геноциду.

Найвичерпніше визначення геноциду подано у Конвенції Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1948 року. Геноцид означає будь-які свідомі дії, спрямовані на повне або часткове винищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Його складовими є також вбивство членів групи, заподіяння тілесних чи психічних ушкоджень, навмисне створення умов життя, розраховане на фізичне винищення групи, насильницьке переміщення дітей однієї групи до іншої [2, 106].

Серед засобів, якими будувалось “світле майбутнє”, чільне місце посідали такі: депортації — примусове виселення до віддалених місцевостей порядком адміністративного, судового рішення або терору великих груп населення; заслання — примусове вислання, внаслідок судового вироку або адміністративним шляхом, до віддалених місцевостей, що передбачає певне місцеперебування, часто із обов’язком примусової праці; вислання — примусове видалення з місця постійного проживання осіб, визнаних небезпечними для режиму;

висланим особам забороняється перебування в певних місцевостях; період вислання коротший, ніж заслання [1, 5].

Злочином проти людства, як складовою частиною політики геноциду, стали факти масових депортацій етнічних українців у концтабори Сибіру. На кінець 1920-х років припадає початок знищення “куркулів”. І цілком слушною є теза дослідника українського голодомору 1932—1933 рр. Р. Конквеста про те, що “розгром куркулів частково був проведений заради того, щоб обезглавити селянство і таким чином ослабити його опір введенню нового порядку” [6, 89]. Зайвим в цій фразі, на наш погляд, є лише одне слово — “частково”.

У зв'язку з потребою збільшити експорт сільгоспродукції (який могли забезпечити насамперед високопродуктивні селянські господарства) XV з'їзд ВКП (б) (1927 р.) оголосив “наступ на куркуля”, передбачений хлібозаготівлями та податками. У 1928 році було засуджено 33 тис. “куркулів”, їхнє майно було повністю або частково конфісковане та розпродане, а члени сімей були депортовані за межі України. З 1927 по 1929 рр. із загальної кількості селянських господарств частка куркульських зменшилась з 3,8 до 1,4 % [3, 15].

На засіданні Політбюро ЦК КП(б)У 5 липня 1929 року було ухвалено “скласти список на куркульсько-поміщицькі господарства, що активно виступали проти наших заходів в царині хлібозаготівель, на вислання за межі України”. Того ж року, за повідомленням республіканського ДПУ, з 8139 заарештованих “куркулів” було запроторено до концтаборів та вислано 1103 осіб [1, 18].

Офіційна ж вказівка про розкуркулювання надійшла лише 30 січня 1930 року, коли Політбюро ЦК ВКП(б) схвалило постанову “Про заходи по викорінюванню куркульських господарств в районах суцільної колективізації”. Згідно з нею “куркулі та напівпоміщики”, що виступали проти колективізації, підлягали висиланню у “Північний край, Сибір, Урал та Казахстан” [4, 180].

Про відсутність бодай примітивного “обґрунтування” більшовицьким керівництвом кількості занесених в списки для вислання свідчать “округлені” цифри рознарядок. Зокрема, Політбюро ЦК КП(б)У 29 березня 1932 року ухвалило “поставити перед ЦК ВКП(б) питання про додаткове виселення за межі України 5000 родин” [1, 26].

“Йдучи назустріч вимогам робітників і колгоспників”, ЦВК та РНК СРСР 7 серпня 1932 року приймають постанову “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності”, названу в народі “законом про п'ять колосків”. Нею, зокрема, передбачалось: “2. Застосовувати як засіб судової репресії за розкрадання (крадіжку) колгоспного і кооперативного майна найвищу міру соціального захисту-розстріл з конфіскацією всього майна і заміною при пом'якшуючих обставинах позбавленням волі на строк не менше 10 років із конфіскацією всього майна. 3. Не застосовувати амністії до злочинців, засуджених у справах про розкрадання колгоспного та кооперативного майна” [5, 421]. Йшлося у постанові також про те, щоб “застосовувати як захід судової репресії у справах про охорону колгоспів та колгоспників від насилля та погроз з боку куркульських та інших антигромадських елементів позбавлення волі від 5 до 10 років ув'язнення до концентраційного табору”. І на цих “злочинців” заборонялось поширювати амністію [5, 423].

Злам 1920—1930 років багатий і на “викриття” численних “контрреволюційних”, “шкідницьких” та інших організацій, членами яких поповнювалися сибірські та північні концтабори [1, 29].

Методи, якими проводилась колективізація та, відповідно, розкуркулювання, призвели до того, що в 1930 році Україна опинилась на “порозі” громадянської війни. Показово, що основною причиною “непокори” названо колективізацію. Селянина-трудівника, якому більшовики в 1917 році обіцяли землю, наприкінці 1920-х тягли до колгоспного ярма. Суцільна примусова колективізація стала, зрештою, трагедією для українського селянства. Головна її мета полягала в тому, щоб створити державі максимально сприятливі умови для пограбування селянства [8, 20].

Заступник голови республіканського ДПУ З. Кацнельсон у документі “Про контрреволюційну активність антирадянських елементів на селі”, надісланому 13 лютого 1934 року ЦК КП(б)У та Раднаркому УСРР, повідомляв, що лише за грудень 1933 року та за січень наступного у колгоспах було “викрито” та ліквідовано 85 так званих контрреволюційних куркульських угруповань, за справами яких репресовано близько 400 осіб [1, 34].

Місцями заслання на Півночі були Архангельський, Вологодський, Північно-Двінський та Няндомський округи, Комі АРСР. Заслані працювали на лісозаготівлях, будівництві селищ, шляхових та сільгоспроботах. У Ленінградській області їхню працю використовували на видобуванні апатитів (Кольський півострів), Сиявських торфорозробках, Нивобуді; в Нижньогородській області — на лісорозробках; на Далекому Сході — у золотодобувній та лісовій промисловості. Щодо умов, у яких опинилися депортовані, то характерною є доповідь комісара держбезпеки Л. Берії, що була надіслана до ЦК ВКП(б) та РНК СРСР. У ній, зокрема, вказувалось, що “...в тресті “Красліс” Красноярського краю і “Північсибтрансліс” Алтайського краю багато невиходів на роботу внаслідок віддаленості спецпереселенців (10—15 км) від лісорозробок, куди спецпереселенці повинні ходити пішки.

...У Надомському районі Архангельської області з 1549 спецпереселенців, яких використовували на роботі, 737 осіб не мають взуття.

У Виноградавському районі тієї ж області через відсутність взуття не працює більше 100 осіб.

...Аналогічне становище з організацією працевикористання осадників та біженців на роботі, з забезпеченням інструментами та спецвзуттям і в інших районах названих республік і областей, а також Кіровської, Іркутської, Новосибірської і Горьківської областей.

...В усіх спецселищах Алтайського краю бараки до зими не підготовлені: печі не складені, вікна не заklenі. Таке ж становище з ремонтом бараків у Свердловській, Молотовській, Ярославській, Вологодській, Іркутській областях, Алтайському краї і Комі АРСР. У спецселищах Чурга, Солоч, Шокша, Березовськ, Луговське Вельського району і Коношського району Архангельської області — бараки, їдальні, медпункти, лазні та інші комунальні приміщення не обладнані необхідним інвентарем. Багато з них не освітлювалися через відсутність газових ламп. Аналогічне становище і в спецселищах інших областей.

...Школи, де навчаються діти спецпереселенців, не достатньо обладнані шкільним інвентарем. Бракувало підручників і учнівського приладдя. Багато шкіл переущільнено..." [7, 284]. Заслані українці на початку 1930-х брали участь в будівництві Біломорсько-Балтійського каналу, гідроелектростанцій на річках Свирі і Ниві (Карелія), залізниць Котлас-Ухта, Байкало-Амурської та ін. В спорожнілі українські села масово переселяли селян з Середньої Азії, Білорусії, Поволжя, Казахстану, виконуючи у такий спосіб офіційну політику русифікації українського населення. Переселяли селян і безпосередньо в Україні, особливо з деяких північних районів у південні, що найбільше вимерли від голоду. Спроби

замаскувати наслідки злочину таким чином були марними, оскільки треба було б переселити в Україну не один мільйон осіб. Депортації в Україні тривали, особливо з прикордонних районів, упродовж 1935—1938 рр., тобто до входження західних областей у вересні 1939 року до складу СРСР, коли розпочалася нова хвиля терору.

Малодослідженим залишається морально-етичний аспект геноциду в Україні. Досі не з'ясовані мотиви свавілля, що чинили над своїми односельцями так звані “активісти”. Що спонукало масовий політичний бандитизм: жадоба до чужого майна, почуття особистої помсти, класова ненависть, фанатичне ідолопоклонство вождям чи особистий страх? Чому селяни не повстали, а лише чинили пасивний опір, адже на початку 1920-х років вони виступили зі зброєю проти політики воєнного комунізму. Опору не відбулося, тому що селян штучно поділили на бідняків, середняків та куркулів, зіткнули їх між собою, граючи на класових антагонізмах. Всеукраїнського виступу селян проти тоталітарного режиму не сталося, позаяк люди масово гинули від голоду. Необхідно зауважити і на тому, що режим жорстоко придушував будь-які спроби протесту. Голод, як безкровна війна, зламав їхній опір, спустошив українські села, виморив найпрацездатніших хліборобів.

Колективізація започаткувала руйнівне соціально-економічне явище, яке соціологи назвали “розселянням”. Цей процес має не лише кількісні, тобто соціально-демографічні показники, а й соціально-побутові. Розселяння — це втрата селянина-універсала, який правив за господаря, економіста, агронома, організатора виробництва, продавця, носія духовної культури нації [2, 139]. Від геноциду загинули цілі покоління, а відтак було загублено історичну пам'ять нації, оскільки помирали батьки, які не встигли передати досвід від свого діда-прадіда. Не слід, однак, “списувати” все на Москву та на “орди завойовників-заброд”. Українські чорноземи породили численне плем'я яничар та перевертнів, ладних за покликком “честі та совісті нашої епохи” знищити фізично чи згноїти в сибірських концтаборах своїх співгромадян, “провина” яких полягала лише в тому, що вони були хорошими господарями на своїй землі і хотіли бачити Батьківщину незалежною. Історикам, етнографам, демографам, соціологам, а також кожному свідомому громадянину України є над чим замислитися.

Тема примусового переселення українського народу в період колективізації потребує ґрунтовного дослідження, тому що має надзвичайно важливе значення для сьогодення. Адже значна частина українців, що була вигнана зі своїх осель поза межі держави, продовжує залишатись на чужині як діаспора, що до цього часу належно не захищена українською державою.

Сподіваємося на те, що справжній народний пам'ятник жертвам сталінського терору з'явиться в Україні. Але найкращим пам'ятником має стати наша пам'ять про минуле, наше небайдуже ставлення до національної трагедії, що спіткала наш народ наприкінці 20-х — на початку 30-х років ХХ ст.

1. Винниченко І.І. *Україна 1920—1980-х: депортації, заслання, вислання*. — К.: Рада, 1994. — 126 с. 2. *Голодомори в Україні, 1921—1923, 1932—1933, 1946—1947: Злочини проти народу / О.М. Веселова, В.І. Марочко, О.М. Мовчан*. — 2-е вид., допов. — К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. — 274 с. 3. Данилов В.П. *Колективізація сільського господарства в СРСР // Історія СРСР*. — 1990. — № 5. — С. 13—16. 4. Івницький Н.А. *Класова боротьба в деревні та ліквідація кулацтва як класу*. — М., 1972. — 372 с. 5. *Колективізація сільського господарства: Важнейшие постановления Коммунистической партии и Советского правительства. 1927-1935*. — М., 1957. — 746 с. 6. Конквест Р. *Жнива*

скорботи // *Дніпро*. — 1992. — № 2. — С. 86-91. 7. *Національні процеси в Україні: Історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2-х ч. / Упор.: І.О. Кресіна, В.Ф.Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласка.* — К.: Вища шк., 1997. — Ч. 2. — 704 с. 8. Рубльов О. С., Черченко Ю. А. *Згадка про сумні роки.* — К., 1990. — 114 с.

Я.Й. Малик

Львівський регіональний інститут
державного управління
УА державного управління
при Президентіві України,
кафедра європейської інтеграції та права

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИКІВ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В 1919—1920 рр. ЯК ПЕРЕДУМОВА ГОЛОДОМОРУ 1933 р.

© Малик Я.Й., 2003

На значному фактичному матеріалі висвітлено грабіжницьку політику більшовиків в українському селі в умовах насадження радянського режиму, яка стала безпосередньо причиною голоду 1922—1923 рр. і передумовою голодомору 1933 р.

Сьогодні науковці розробляють плани економічного відродження українського села. Однак реформи у цій сфері відбуваються з великими труднощами. В Україні в радянський період знищено селянина-власника, селянина-хлібороба. Українські історики та економісти, досліджуючи цю проблему, здебільшого роблять висновок, що розселення було здійснено наприкінці 20-х — на початку 30-х років. Однак це не так. Мета статті — показати, що цей процес у широких масштабах уже відбувався в умовах української революції, а особливо у 1919—1920 роках. Хоча цю проблему висвітлювали у своїх працях В. Верстюк, С. Кульчицький, Є. Юрійчук та інші історики, але низка важливих питань більшовицької політики в українському селі залишилися поза їхньою увагою.

Окупація України більшовицькою армією на початку 1918 р. означала насадження не лише державної системи у формі рад, але й більшовицьких соціально-економічних програм, що вилилося у широкомасштабне пограбування українського селянства. Однак період окупації виявився недовгим.

Другий більшовицький наступ в Україну розпочався наприкінці 1918 р. Він мав конкретну мету — продовольство і сировина. З відступом з України в 1918 р. Росія втратила 92 % цукру, 55 % пшениці, 28 % жита, 26 % ячменю, 20 % вівса, 77 % вугілля, 65 % жита, 55 % металевих напівфабрикатів [16, с. 30]. Більшовицький режим в Росії не зміг би довго протриматися без допомоги національних окраїн, і найперше України, багатой на продовольство, сировину і паливо. Тому, щоб завоювати селянство, створений 28 листопада 1918 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України оголосив у Маніфесті до